

УДК 821.161.1-193.09 Єсенін

ЛЕКЦІЯ ВАСИЛЯ МАСЛОВА «ЕСЕНИН СЕРГЕЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ» (Прилуки, 1927)

Публікація, вступна стаття та коментарі О. В. Пашко

Уперше публікується лекція відомого українського філолога Василя Івановича Маслова (1884–1959) «Есенин Сергей Александрович», яку було прочитано у квітні 1927 р. у м. Прилуки в приміщенні Прилуцького педтехнікуму. У вступній статті та коментарях наводяться численні згадки про літературні вечори, лекції, доповіді, присвячені С. Єсеніну, які відбулися в Україні у 1926–1927 рр.

Ключові слова: Василь Маслов, Сергій Єсенін, Прилуки, літературний вечір, рецепція.

Життя видатного філолога Василя Івановича Маслова (1884–1959) з юності було пов'язано з містом Прилуки. Він навчався в Прилуцькій гімназії, а в 1920 р. переїхав у Прилуки викладати на педкурсах, які невдовзі було реорганізовано в педтехнікум. На початку 1927 р. і до травня 1929 р. вчений очолював Прилуцький окружний музей [1, с. 154–164; 2, с. 247]. У цей час В. Маслов ще продовжував читати лекції, про що свідчать матеріали його архіву в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Далі подаємо перелік справ з архіву, які містять підготовчі матеріали та текст лекції: «В. Г. Короленко», грудень 1922 р. (ІР НБУВ, ф. 243, спр. 462), «Колядки», грудень 1922 р. (ІР НБУВ, ф. 243, спр. 463), «К столетию казни декабристов», червень 1926 р. (ІР НБУВ, ф. 243, спр. 464), «Сергей Есенин», квітень 1927 р. (ІР НБУВ, ф. 243, спр. 1078), «Толстой как художник», жовтень 1928 р. (ІР НБУВ, ф. 243, спр. 467), «Литературно-критическая деятельность Н. Г. Чернышевского и его эстетические взгляды», листопад 1928 р. (ІР НБУВ, ф. 243, спр. 468). Також у другій половині 1920-х років В. Маслов проводив активну етнографічну роботу, спрямовану на збереження пам'яток Прилуччини. Список робіт, складених ним власноруч, містить перелік праць, виданих автором у цей період

у Прилуках [3]: вчений друкувався в місцевій газеті «Правда Прилуччини», «Бюлетені Прилуцького окружного музею» (вийшло два номери) [5–8]¹, навіть видав невеличку монографію «Оссианизм Карамзина» (Прилуки, 1927).

Саме в цей період, у квітні 1927 р., у приміщенні Прилуцького педтехнікуму В. І. Маслов прочитав лекцію про творчість Єсеніна².

¹ Цікаво, що в «Бюлетені Прилуцького окружного музею» надрукував свою краєзнавчу статтю «Шевченко на Прилуччині» Євген Хоменко (1928. – № 1. – С. 9–22); Євген Іванович Хоменко починав як поет-плужанин, активно друкувався в газеті «Правда Прилуччини». Керівником філії «Плуга» в Прилуках був Олександр Микитович Ведміцький (1894–1961), автор кількох поетичних збірок, книг з історії спілки «Плуг»; у 1930-ті роки він навчався в Харкові в аспірантурі Інституту літератури ім. Т. Шевченка; з кінця 1930-х років жив у Росії, помер в Орську. Засідання прилуцької філії «Плуга» часто проходили в приміщенні Прилуцького педтехнікуму.

² Цікаво, що ім'я Єсеніна з'являється на сторінках місцевої газети «Правда Прилуччини». У статті 1927 р. (січень) дехто М. Книш (хто це, нам з'ясувати не вдалося) надрукував статтю «До мавзолею Леніна», присвячену третій річниці з дня смерті Леніна. У ній він живописує чергу, яка простяглася до мавзолею. Автор ілюструє текст начебто віршами Єсеніна: «Величезна черга простяглася далеко, далеко на Іллівку. Скільки народу і кого тільки нема?».

Прав поет Єсенін – кажучи:

Какая смесь одежд и лиц,

Племен, наречий, состояний!» [9, с. 3].

Насправді автор помилково цитує рядки з поеми О. Пушкіна «Братья разбойники», ймовірно, така плутанина сталася через те, що цей твір Пушкіна та уривок «Ленін» з поеми С. Єсеніна «Гуляй-поле» написані однаковою розміром – 4-стопним ямбом. Це дуже цікаве свідчення того, що постаті Пушкіна та Єсеніна після його загибелі у 1925 р. у свідомості читачів часто ототожнювалися [10, с. 3].

Упродовж 1926–1927 рр. по всій Україні пройшла хвиля вечорів, присвячених Сергію Єсеніну. Наш матеріал не вичерпує цю тему, ми наводимо насамперед свідчення про вечори в Києві, Харкові, Миколаєві, Херсоні, Полтаві. На цих зустрічах читали вірші С. Єсеніна та спогади про загиблого поета, робили доповіді про його творчість. У січні 1926 р. в Миколаєві відбувся вечір пам'яті Єсеніна: «Тепло были встречены собравшимися выступления членов группы МАПП'а, читавших стихи, посвященные Сергею Есенину. Зачтены были стихи тт. Цейтлина, Пульсона, Клима, Корсакова, Бунцельмана» [11, с. 4], – пише невідомий кореспондент. У січні 1926 р. у Харків планували приїхати російські письменники, які збиралися виступити зі спогадами про загиблого: «В ближайшее время предполагается устроить траурный вечер памяти поэта Сергея Есенина. Вечере примут участие приезжающие в Харьков писатели Борис Пильняк, Вс. Иванов и Леонид Леонов, которые выступят с воспоминаниями о покойном поэте» [12, с. 3], – пише 5 січня кореспондент газети «Вечернее радио». На жаль, нам не відомо, чи відбувся цей вечір. Ще про одну літературну подію читаємо в лютому номері 1926 р. того самого харківського «Вечернего радио»: «Вчера в Мединституте состоялся вечер, посвященный памяти поэта Сергея Есенина. С докладами о творчестве поэта и с чтением его произведений выступили преподаватели института т. Жаткин³ и Розенберг⁴. Вечер привлек несколько сот человек студентов» [15, с. 3]. У хроніці березневого номера журналу «Плужанин» вміщено невеличке повідомлення про вечір пам'яті Єсеніна (без подробиць про програму) в літературному гуртку «Плуга» при Харківському ІНО [16, с. 29]. Деякі вечори стали справжніми літературними подіями. Наприклад, 1926 р. на есенінському вечорі в Миколаєві, де жив останній кореспондент С. Єсеніна – поет Яків Цейтлін, – зачитували лист С. Єсеніна. На іншому вечорі, в Херсоні, в жовтні 1926 р. молодий український поет Євген Фомін читав вірш «Сергію Єсеніну» («Ех поет, ти місяця заприг...») [17, с. 3].

³ Жаткін Петро Лазарович (1894–1968) – російський драматург, народився в Харкові, у 1917 р. закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету, переїхав до Москви; був особисто знайомий з С. Єсеніним.

⁴ Розенберг Олександр Григорович (1897–1965). У 1920-х роках працював старшим науковим співробітником кафедри літературознавства ХІНО; сфера наукової зацікавленості: історія російської літератури, давньоруська література, XVII та XVIII ст. [13, с. 349]. Один з авторів збірки поетичних пародій «Парнас дыбом», виданої в Харкові [14, с. 3].

⁵ Вірш було надруковано тут: [18, с. 20–21]. Є. Фомін також перекладав Єсеніна («Гринджолята мчать, вийди подивитись...») («Слышишь – мчатся сани, слышишь – сани мчатся...»),

Розповідав про загиблого поета на публічних лекціях у Києві та Харкові В. Маяковський – інформує читачів журнал «Плужанин» у лютому [54, с. 25]. Ось що згадував про це пізніше поет П. Ойфа: «Вечер в Киевском Домпросвете. / Маяковский читает стихи. / <...> / Маяковский читает. / Под сень его / Слово новое нас вело. / Со-страдаю Сергею Есенину, / Он его упрекает зло» [55, с. 73]. Знайома Володимира Маяковського, киянка Наталя Федорівна Рябова (у дівочтві Самоненко, донька відомого київського книговидавця), стверджує, що знаменитий вірш «Сергію Єсеніну»⁶ В. Маяковський писав у Києві, мабуть, перед черговою зустріччю з публікою [56].

Того ж жовтня 1926 р. черкаська філія літературної організації «Плуг»⁷ в приміщенні одного з міських клубів організувала літературний вечір «Єсенін і хуліганство», основним доповідачем на якому був Лесь Гомін (1900–1958). У своєму виступі він спирався на статтю ідеолога «єсенінщини» Л. Сосновського «Развенчайте хулиганство», проте навіть негативна та критична оцінка творчості поета викликала велику зацікавленість присутніх. Ось як описує хронікер (дехто Я. Я.) атмосферу цього вечора (характерну й для інших вечорів), атмосферу справжнього ажіотажу: «Велика зала клубу вмістила в собі аудиторію за три сотні чоловіка. Всі місця було зайнято: навіть прохід був не вільним – стояли. Протягом 3-х годин аудиторія слухала без перерви. Неодноразові пропозиції з боку керівників вечора зробити перерву присутні відхиляли. Це каже про те, що зацікавлення аудиторії темою було надзвичайне. У дискусії по доповіді виступало багато товаришів і майже одногосно визнали, що творчість Єсеніна просякнута елементами хуліганства, які чинять негарний вплив на виховання молоді» [22, с. 22]. У тому самому

докладніше тут: [19, с. 245]. У багатьох творах Є. Фоміна відчувається захоплення есенінською поезією, приміром, у ранньому вірші «Гроза». Таку зацікавленість творчістю Єсеніна з боку Фоміна можна пояснити автобіографічними моментами. По-перше, Фомін у молодості був зовнішньо схожим на Єсеніна (він розмістив автопортрет на обкладинці збірника 1927 р.). По-друге, Є. Фомін міг відчувати себе персонажем есенінської поеми «Русь бесприютная», де неначе про нього говориться: «Но если б встали все / Мальчишки чередой, / То были б тысячи / Прекраснейших поэтов». Адже і він, сирота, тривалий час був безпритульним, докладніше тут: [20].

⁶ Уперше надруковано в газеті «Заря Востока» (Тифліс) у квітні 1926 р.

⁷ Те, що журнал «Плужанин» так багато місця в «Хроніці» приділяв Єсеніну, турбувало цензуру: «...хроніка “Плужанина” досить своєрідна: тут містяться такі, приміром, сенсаційні новини з “літературного” життя, як претензії Толстої вважати її за “законну” жінку Єсеніна, чи оповіщення, що “на днях Київ відвідає Остап Вишня”... Словом, відділ хроніки поставлений недобре», – читаємо у звіті Управління в справах літератури і видавництва Укрголовліту про роботу за 1925/1926 рр. від 14.03.1927 р. [21, арк. 70].

(грудневого) номері журналу «Плужанин» дехто Я. Мороз, розповідаючи про діяльність літературного гуртка «Плуг» при Нововолинському (Звягельському) педтехнікумі, зазначає, що 1927 р. члени гуртка планували зробити доповіді на тему: «Єсенін – крестьянский поэт (Троцкий, Воронский и др., “Сборник под редакцией Никитиной”»)» [23, с. 23]. У грудні 1926 р. мав пройти вечір пам'яті Єсеніна і в Миколаєві [24, с. 3]. Нам не відомо, чи було це реалізовано, проте маємо й іншу інформацію про низку заходів, які відбулися, наприклад, вечір у Полтавському ІНО. Одна з доповідей критика-початківця Івана П'ятківського «Єсенін и есенинщина в освещении Воронского, Когана, Троцкого» була надрукована в полтавському студентському журналі [25]. Про вечір пам'яті Єсеніна у квітні 1927 р. в одному з київських клубів повідомляє кореспондент газети «Вечерний Киев» – Дмур [26]⁸.

Один з найцікавіших вечорів відбувся 28 лютого 1926 р. в Києві, де з доповідями про творчість Єсеніна виступили філологи. У журналі «Плужанин» читаємо коротеньку анонімну замітку: «28 лютого у Києві при клубі ІНО відбулася літературна вечірка, присвячена пам'яті С. Єсеніна. Програма вечора: вступне слово Б. Якубського, доклади про творчість Єсеніна: Є. Перліна⁹, М. Геппенера¹⁰, С. Рейсера¹¹, П. Гетьманчука¹²,

⁸ Дмур – псевдонім російського письменника Дмитра Еріховича Уріна (1905–1934); народився в Катеринославі (Дніпропетровськ), періодично мешкав в Україні, писав російською мовою.

⁹ Перлін Євген Ісакович (1893–1936-7(?)) – філолог, дослідник російської літератури, жив у Києві, був особисто знайомий з Борисом Пастернаком, який зупинявся на квартирі Є. Перліна. У 1920-ті роки працював науковим співробітником науково-дослідницької кафедри марксизму-ленінізму при Всеукраїнській академії наук [13], про деякі сторінки життя Є. Перліна в 1930-ті роки, про його зустрічі з Б. Пастернаком тут: [27]. Є. Перлін присвятив творчості Єсеніна статтю [28] та кілька доповідей (одну з них, як ми згадували, було прочитано в КІНО, другу – у Київському театральному технікумі (14.03.1926) [29, арк. 4].

¹⁰ Геппенер Микола Володимирович (1901–1971) – філолог, палеограф; народився в Кронштадті, батько – з естонських німців, мати – з українського роду Шульгіних. З дитинства мешкав у Києві, вчився в КІНО (1921–1924); викладав у київській трудовій школі (1925–1930), у 1927 р. вступив до аспірантури Бібліотеки Академії наук УРСР (спеціальність – рукописна книга). Працював бібліотекарем, автор багатьох наукових розвідок з палеографії та історії давньої літератури [30; 31].

¹¹ Рейсер Соломон Абрамович (1905–1989) – філолог, текстолог, бібліограф. Закінчив КІНО, літературно-лінгвістичне відділення (1926); переїхав до Петербурга, де вчився в семінарі Б. Ейхенбаума; докладніше про нього тут: [32; 57].

¹² Гетьманчук Петро Сильвестрович (1900–1942), лінгвіст. Закінчив КІНО (1924), вчився в аспірантурі при науково-дослідницькій кафедрі мовознавства ВУАН (1927–1930), викладав українську мову у вишах та на курсах. Старший науковий співробітник Інституту мовознавства АН УРСР (з 1939 р.), один з укладачів академічного «Українсько-російського словника» в 6 т. (вийшов друком у 1953–1963 рр.). Загинув на фронті [33, с. 367].

Г. Левченка¹³ і ін. Друга половина вечора складалася з декламації і музики, присвячених Єсеніну. На щастя, ми можемо навіть реконструювати, про що йшлося на цьому вечорі» [45]. Знайомиться український читач з есенінською поезією та біографією на відкритих лекціях, під час виступів акторів-декламаторів. Херсонська газета таким чином характеризує одну з публічних лекцій про Єсеніна: «Вряд ли Херсон помнит случаи такого непрерывного напряженного внимания аудитории в течение трех часов» [40, с. 3].

Одну з лекцій було прочитано у квітні 1927 р. Василем Івановичем Масловим у Прилуках у приміщенні педтехнікуму. Далі ми подаємо текст лекції В. Маслова, присвяченої Сергію Єсеніну. Рукопис нині зберігається в архіві вченого в ІР НБУВ. Характер лекції популяризаторський, уривками це переказ спогадів та статей про С. Єсеніна, ймовірно, лекція була розрахована на не дуже підготовлену аудиторію. Насамперед В. Маслов намагався донести до слухачів інформацію про біографію та творчість поета. Закінчувалася лекція обов'язковою для того часу згадкою про феномен «есенінщини», вчений вважає, що треба чітко розрізнити два поняття: так звану «есенінщину» як соціальний феномен та поетичну творчість Єсеніна, звинувачення в «есенінщині» відкидав як вульгаризацію. Цікаво, що В. Маслов згадує ранні твори поета – «Марфу Посадницю» та «Песнь о Евпатии Коловрате»; мені відома тільки одна згадка про поему «Марфа Посадница» в українській критиці – це рецензія Павла Филиповича на нову книгу поета-декабриста О. Одоєвського [41]. Імовірно, увага вченого до цих текстів обумовлена його науковими зацікавленнями – фольклором, давньою літературою.

* * *

Текст лекції становить дев'яту частину справи, більшість аркушів – це виписки з книжок, статей про Єсеніна. Проаналізувавши підготовчі

¹³ Левченко Григорій Андріанович (1901–1944), мовознавець та педагог. Закінчив КІНО (1926), викладав українську мову в Херсонському ІНО, КІНО, ХІНО, інспектор-методист управління шкіл Наркомпросу УРСР, член Державної орфографічної комісії УРСР, один з укладачів українського правопису 1933 р.; автор монографії «Нариси з історії української літературної мови перш. пол. XIX століття» (К.–Х., 1946). У 1920-х роках він був рецензентом та оглядачем журналів «Критика» та «Життя й революція» [34; 35]. Докладніше про нього: [36–38]. Найвірогідніше, про нього пише С. Рейсер: «Это свидетельствует между прочим о значительной утонченности душевной организации Есенина (известный decadence!), подтверждающая таким образом мысль Сакулина (п-ое количество раз повторенную потом другими от Воронского до Левченковка (sic!)) о том, что Есенин является представителем именно зажиточной (“кулацкой” сказали бы мы теперь) наиболее крепкой старозаветной части крестьянства» [29, арк. 2].

матеріали та сам текст, можемо виявити деякі джерела, до яких звертався вчений. Далі подаємо орієнтовний список:

1. Есенин С. Собрание стихотворений : в 4 т. – 2 изд. – М.–Л. : ГИЗ, 1926–1928.
2. Есенин С. О себе // Есенин С. Собрание стихотворений : в 4 т. – 2 изд. – М.–Л. : ГИЗ, 1926. – Т. 1.
3. Бабенчиков М. Есенин // Сергей Александрович Есенин. Воспоминания / под. ред. И. В. Евдокимова. – М.–Л. : ГИЗ, 1926.
4. Бухарин Н. Злые заметки. – М. : ГИЗ, 1927. – 20 с.
5. Воронский А. Об отошедшем // Есенин С. Собрание стихотворений : в 4 т. – Т. 1. – 2 изд. – М.–Л. : ГИЗ, 1927.
6. Гаркуша И. Об упадочных настроениях, есенинщине, некоторых фактах самоубийств в вузах и преувеличенных опасностях (В порядке постановки вопроса) // Молодой большевик. – 1926. – № 11 (35). – С. 43–51.
7. Евдокимов И. Сергей Александрович Есенин // Сергей Александрович Есенин. Воспоминания / под. ред. И. В. Евдокимова. – М.–Л. : ГИЗ, 1926.
8. Ермилов В. Рец.: Против упадничества, против есенинщины. – М. : Правда, Беднота, 1926. 50 стр. Ц. 40 коп. // Молодая гвардия. – 1926. – Кн. 10 (октябрь). – С. 190–191.
9. Ермилов В. Против мещанства и упадничества. – М.–Л. : ГИЗ, 1927. (статья «Почему мы не любим Жицей»).
10. Сергей Александрович Есенин. Воспоминания / под ред. И. В. Евдокимова. – М.–Л. : ГИЗ, 1926.
11. Жиц Ф. Почему мы любим Есенина? // Красная новь. – 1926. – № 5. – С. 216–222.
12. Коган П. С. Об Есенине и есенинщине // Учительская газета. Ежемесячное бесплатное приложение. – 1927. – № 2. – 5 февр. – С. 8–9.
13. Лежнев А. Сергей Есенин // Правда. – 1925. – № 297. – 30 дек.
14. Львов-Рогачевский В. Книга для чтения по истории новейшей русской литературы. – Л., 1924 (статья «Сергей Есенин»).
15. Мурашев М. Сергей Есенин в Петрограде // Сергей Александрович Есенин. Воспоминания / под. ред. И. В. Евдокимова. – М.–Л. : ГИЗ, 1926.
16. Полетаев Н. Есенин за 8 лет // Сергей Александрович Есенин. Воспоминания / под. ред. И. В. Евдокимова. – М.–Л. : ГИЗ, 1926.
17. Радек К. Не термометр виноват // Комсомольская правда. – 1926. – № 145. – 27 июня. – С. 2.
18. Розин В. Кто виноват? (К вопросу самоубийства) // Юный коммунист. – 1926. – № 13–14. – С. 57–59.
19. Старцев И. Мои встречи с Есениным // Сергей Александрович Есенин. Воспоминания / под. ред. И. В. Евдокимова. – М.–Л. : ГИЗ, 1926.
20. Письмо Троцкого Л. о Есенине // Известия. – 1926. – № 16. – 20 января.
21. Фельдман Ц. Против есенинщины («Мало ли есть вкусных ядов...») Письмо в редакцию // Комсомольская правда. – 1926. – № 135. – 15 июня.

Справа складається з незакінченого тексту лекції (19 арк.) та підготовчих матеріалів: виписок з книг, статей та вирізок з газет (90 арк.). Ці додатки дозволяють реконструювати, яким чином В. Маслов працював над лекцією, якими джерелами користувався. Тому спочатку ми подаємо опис підготовчих матеріалів – у справі вони називаються «Додатки», а потім публікуємо текст самої лекції.

У «Додатках» містяться підготовчі матеріали. В. Маслов звертав увагу на певні теми у творчості С. Єсеніна, він робив виписки з творів поета та статей про нього, структуруючи їх за розділами, у круглих дужках вказується аркуш справи. Усі посилання на конкретні сторінки не наводимо; якщо в тексті В. Маслова цитується поезія, в примітках зазначаємо, з якого вірша цитата.

Підготовчі матеріали до лекції

Василя Маслова

«Есенин Сергей Александрович»

[Додатки, арк. 20–118] [43]

1. Внешность Е[сенина] (21)
2. Автобиографические черты в стих[отворениях] Ес[енина] (22, 26–30)
3. Любовь к одиночеству (23)
4. Е[сенин] о себе и своих стих[отворениях] («Разбуди меня завтра рано...», «О Русь, взмахни крылами...») (24–25)
5. Миросозерцание Ес[енина]: Примиренное настроение («Жизнь – обман с чарующей тоскою...»); Оптимистические ноты у Ес[енина] («Пойду в скуфье смиренным иноком...», «О товарищах веселых...»); широта восприятия поэта (добро и зло, горе и радость – все он приемлет...¹⁴) (31–34)
6. Мистические мотивы, религиозность, антирелигиозность (35–39): пессимизм («Там, где вечно дремлет тайна...», «Душа грустит о небесах...»), чувство любви к миру, склонность к тайне, мистике («Ты прохладой меня не мучай...»), антирелигиозные мотивы

¹⁴ Парафраз з поеми С. Єсеніна «Русь Советская»: «Примемлю все, / Как есть все принимаю...».

- у Е[сенина]¹⁵, религиозные мотивы («Мне осталась одна забава...»).
7. Природа, деревня у Е[сенина] (40–41): Воспевание деревни («Мир тебе – полевая солома, / Мир тебе – деревянный дом!»¹⁶), Против американизма и городской культуры («Мир таинственный, мир мой древний...»).
 8. Сознание своей поэтической силы (42): «В далеком имени – Россия – / Я известный признанный поэт»¹⁷.
 9. Е[сенин] – поэт деревни и березовой Руси (43): «Спит ковыль, равнина дорогая...»
 10. Любовная страсть в изображении Е[сенина] (44): «Ну, целуй меня, целуй...»
 11. Автобиографические мотивы (45): «Из стих-я “Несказанное, синее, нежное...”». Упомянув о прокатившейся по стране революции, Е[сенин] замечает: “Принимаю, что было и не было...”».
 12. Художественные произведения Е[сенина] (46–48): Образец художественного творчества Е[сенина] в народном духе. Песня. 1925 г.: «Есть одна хорошая песня у соловушки – Песня панихидная по моей головушке...»; Есенин. Художественное стихотворение [«Березка»]. Л. И. Кашиной. Зеленая прическа¹⁸; Образцы художественных стихотворений Есенина: «Отговорила роща золотая...».
 13. Любовь к Родине (49–59): Любовь к родине. Вера в счастье: «О верю, верю, счастье есть!», из стихотворения 1917 г. «Песни, песни, о чем вы кричите?»: «Хорошо ивняком при дороге / Сторожить задремавшую Русь...»; Любовь к родине: На своем могильном памятнике Е[сенину] хотелось иметь следующую надпись: «Любил он родину и землю, как любит пьяница кабак» (из стихотворения): «Гори, звезда моя, не падай...»; Любовь к родине: из стихотворения «Исповедь хулигана» (1920): «Я люблю родину. / Я очень люблю родину! / Хоть есть в ней грусти ивовая ржавь. / Приятны мне свиней испачканные морды / И в тишине ночной звенящий голос жаб»; Есенин. Любовь к родине: «Черная, потом пропахшая вить! / Как мне тебя не ласкать, не любить», «Оловом светится лужная голь... / Грустная песня, ты – русская боль», Е[сенин] видит перед собой свой «край, задумчивый и нежный» (Ермолов, с. 19)¹⁹, «Знаю я, что в той стране не будет / Этих нив, златящихся во мгле... / Оттого и дороги мне люди, / Что живут со мною на земле»²⁰, Есенин мечтал после угара кабацкой жути «Только ближе к родимому краю / Мне б хотелось теперь повернуть»²¹ и др.
 14. Пессимизм (60–74): Тоска, Смерть Есенина, Мысль о самоубийстве гениального писателя и реакционнейшего мистика Ф. М. Достоевского и непреклонного борца и работника компартии Ф. Дзержинского. «В “Дневнике писателя” Достоевский высказывает ту мысль, что самоубийство становится неизбежным, когда личность теряет веру в свое бессмертие, т. е., по Достоевскому, самоубийство становится неизбежным, коль скоро личность теряет ощущение своей связи с целым, ибо для Достоевского мысль о бессмертии, ощущение своего бессмертия связывают личность с Богом, а Бог и есть то великое целое, которое объединяет в себе начало всех начал и концы всех концов. Глубоко правильно в этой мысли то, что без ощущения этой связи с целым отдельная личность обречена или на самоубийство или на тупое, “растительное существование”.
- Ф. Дзержинский, будучи заключен в крепость, пишет в своем дневнике, что “нельзя жить, не включая в себя все человечество”, что без мысли о социализме не могло бы существовать и “я”.
- Ермолов. Против пессимизма и упадничества. ГИЗ, 1927. Стр. 54²².
- Предчувствие смерти; «Грустное настроение, охватывающее Е[сенина] при сознании, что молодость и полнота чувств уходят, выражено в стихотворении 1921 г. «Не жалею, не зову, не плачу...»; Пессимизм Есенина: «Сердце, поганое сердце...» А. Блок старался ободрить поэта: «Но ты, художник, твердо веруй...»²³; Пессимизм и гражданские мотивы: «Этой грусти теперь не рассыпать...»; Самоубийство; Мысли о смерти; Мысли о смерти и наряду любовь к жизни: «Мы теперь уходим понемногу...»; Пессимизм.

¹⁵ Наводяться цитати зі спогадів І. Старцева [50].

¹⁶ Цитується вірш С. Есенина «Эта улица мне знакома...».

¹⁷ Цитується вірш С. Есенина «Никогда я не был на Босфоре...» з циклу «Персидские мотивы».

¹⁸ Мається на увазі вірш С. Есенина «Зеленая прическа, девическая грудь...».

¹⁹ Василь Маслов усюди називає Єрмілова – Ермоловим, помилка прочитання.

²⁰ Цитується вірш С. Есенина «Мы теперь уходим понемногу...».

²¹ Цитується вірш С. Есенина «Эта улица мне знакома...».

²² Прізвище автора та точна назва книги: Ермолов В. Против мечтанства и упадничества. – М.–Л. : ГИЗ, 1927 (статья «Почему мы не любим Жицей»).

²³ Цитується поема О. Блока «Возмездие».

15. Революция в отражении Есенина (75–78): Революционные мотивы у Есенина; Революцион[ные] стих[отворени]я Есенина²⁴: былина о «Марфе Посаднице», «Товарищ», особая задушевность и необыч[ная] красота, «Ус», «Певущий зов», «Отчарь». «В песнях его слышен “волх[овский] звон и Буславев разгул”»²⁵; в этих стихотворениях Е[сенин] хочет повенчать религиозное с революционным (Марфа Посадница пререкается с богом, Мартин идет бороться “за равенство, за труд” вместе с товарищем Иисусом²⁶. Певцу революции хочется слить пасхальный звон храмов с красным звоном революции. В религию пытается внести Е[сенин] новое революционное содержание... Вся его новая вера сводится к проповеди радости, жизни «без креста и мук».
- «Новый на кобыле / Едет к миру Спас. / Наша вера – в силе. / Наша правда – в нас!»²⁷. Революционные стихи пришли к Е[сенину] как радостный гость на короткое время, пришли не как результат глубокого революционного мирозерцания, а как вспышка восторженного настроения.
- После 1919 г. Е[сенин] отходит все дальше и дальше от этих настроений (77).
- Биография Е[сенина] (80–86): Круг чтения Е[сенина] (Мурашев, Старцев [50]); Появление Е[сенина] в литературе (Бабенчиков [59]), октябрь 1915 г.; Свойства характера Есенина (Бабенчиков [59], Мурашев, Старцев [50]); Характерные черты Есенина; Есенин[ские] биографич[еские] данные.
16. Другие о Есенине. Разное. За Есенина. Статья Федора Жица (культ упаднического настроения и самоубийства). Молодежь вуза и комсомола²⁸: Н. Бухарин. Злые заметки. ГИЗ, М., 1927; П. С. Коган. Об Есенине и есенинщине // Учительская газета. Ежемесячное бесплатное приложение. – № 2, 5 февр. 1927 г., стр. 8–9; Против Есенина (Н. Бухарин. Злые заметки); Кампания против Есенинщины: Письмо в редакцию комсомолки // Комсомольская правда от 15 июня 1926 г., статья Гаркуша в журнале «Молодой большевик». Кампания эта мало удовлетворительная; она огульно объявляла поход на все творчество Е[сенина] в целом; в нем видели только гниль и мразь [Такою кампанию осудили Радек в статье «Не термометр виноват» (Ком. правда от 27/VII.26 г.) и Розин в «Юном коммунисте» № 13–14, 1926 г.]. Вульгарный и примитивный подход к Е[сенину] и есенинщине. 120-й барабанный оптимизм в статье Гаркуша (арк. 97).
17. А. Воронского. Об отошедшем (Сергей Есенин. Собрание стих. Т. 1, изд. 2. 1926) (99–102)²⁹.
Арк. 102 зв. – «Есенин. Лекция 9/IV.27 в зале Педтехникума в Прилуках»³⁰.
18. (103–104): С. А. Есенин. Воспоминания. Под ред. И. Евдокимова. ГИЗ. 1926³¹.
Е[сенин] большой поэт; «Золотая Русь» смотрит на нас своими хитрыми рязанскими глазами; Е[сенин] – «рязанский европеец»; Е[сенин], как сказал Клюев, «казнил самого себя».
Арк. 107–108 – цитата из Львова-Рогачевского, 317 о «Сорокоусте».
Арк. 109–118 – [вирізки з центральних російських газет «Известия», «Правда» – повідомлення про похорон].
Арк. 111 – вирізка з газети [60].
Арк. 112 – вирізка з газети [61]; [вирізка з газети, повідомлення про те, що буде створено Музей С. Єсеніна].
Арк. 113–115 – [вирізки з російських газет про вечори пам'яті С. Єсеніна у 1926 р.].
Арк. 116–117 – [б. а.]. В Константиново, о музее Есенина (Известия. – 1926. – № 100. – 1 мая. – С. 7 [вирізка статті про музей Єсеніна, «Известия», прохання надсилати експонати, прохання до провінційних газет передрукувати цю інформацію].
Арк. 118 – вирізка з газети [58].

* * *

Лекція написана чорнилом на зігнутих навпіл аркушах А4 з одного боку, є виправлення олівцем. Правки в тексті мають стилістичний характер, зроблені тим самим чорнилом; є правки синім олівцем, почерком В. Маслова. Очевидно, автор довго працював над лекцією. На жаль, окремі аркуші загублені. Усі примітки, які належать В. Маслову, вказано у квадратних дужках

²⁴ Зверху написано: «Львов-Рогачевский, с. 151–153» – найвірогідніше, мається на увазі книга: Львов-Рогачевский В. Книга для чтения по истории новейшей русской литературы. – Л., 1924 (статья «Сергей Есенин»).

²⁵ Цитата з «маленької поеми» С. Єсеніна «Отчарь».

²⁶ У Єсеніна в поемі «Товарищ» вживається слово «Иисус».

²⁷ Цитується поема С. Єсеніна «Инония».

²⁸ Так написано на аркуші – обкладинці.

²⁹ Подається конспект статті О. Воронського [51].

³⁰ Написано олівцем рукою В. Маслова. Цей напис вказує на дату проведення лекції; в описі архіву В. Маслова вона помилково датована 1940-ми роками.

³¹ Подається невеличкий конспект статті І. Євдокімова [49]. Вчений звертає увагу на певні тези статті, вони зазначені далі в тексті.

у самому тексті з уточненням, що це примітки автора; примітки, коментарі публікатора винесено за межі тексту. У кутових дужках вказано номер сторінки справи. Усі підкреслення в тексті лекції належать В. Маслову.

По всьому тексту є дві помилки: назву поеми Сергія Єсеніна «Инония» подано як «Иония», а прізвище одного з авторів статей про Єсеніна не «Ермолов», а «Ермилов». Імовірно, це свідчить про те, що В. Маслов зацікавився творчістю С. Єсеніна недавно, проте ця зацікавленість тривала ще кілька десятиліть: у справі зберігаються вирізки з «Литературной газеты» 1958 р. про підготовку зібрання творів Єсеніна [58].

**Маслов Василий Иванович
Есенин Сергей Александрович [Лекция]
[19 арк.] [43]**

<Дві сторінки втрачено, рукою В. Маслова вказано номер сторінки – «3», в описі справи це аркуш 2>

<<...> драчуном и ходил всегда в царапинах. За озорство меня ругала только одна бабка, а девушка иногда сам подзадоривал на кулачную и часто повторял бабке: “Ты у меня, дура, его не трожь, он так будет крепче!”

Бабушка любила меня со всей мочи, и нежности ее не было границ. По субботам меня мыли, стригли ногти и гарным маслом гофрили голову, потому что ни один гребень не брал кудрявых волос» [Соч. Т. 1, изд. 2. С. XXXVII–XXXVIII. – Прим. В. Маслова] ³².

Так протекло детство поэта.

Когда он подрос, его хотели сделать сельским учителем, хотели, чтобы он поступил в Моск[овский] Учительский Институт. Но этого не случилось. Образование свое он получил сначала в церковно-учительской школе, а потом в университете Шанявского в Москве, где пробыл всего лишь 1 ½ года и снова уехал в деревню [«Бабка таскала меня по разным монастырям; из-за нее у нас вечно ютились всякие странники и странницы. Распевались разные духовные стихи. Дед, напротив, был не дурак выпить. С его стороны устраивались вечные невенчаные свадьбы» [Ib., стр. XXXIX. – Прим. В. Маслова] ³³.

Знания свои Есенин пополнял усердным чтением русских и иностранных классиков. По свидетельству лиц, знавших близко Есенина, он очень любил Гоголя, особенно его «Мертвые

души», откуда знал и цитировал целые страницы наизусть. Знал почти

<арк. 2>

наизусть и «Слово о полку Игореве». С особым преклонением относился к Пушкину и любил декламировать его «Деревню» и высоко художественную элегию «Роняет лес багряный свой убор». Интересовали Е[сенина] и «Бесы» Достоевского. Из современников любил Белого, Блока, Клюева, Клычкова, Маяковского; из иностр[анных] писателей читал Джека Лондона. Переехавши в тогдашний Петроград, Е[сенин] сразу же, благодаря своим стихам, вошел в литературную среду и близко сошелся с кружком Мережковского и З. Гиппиус, где культивировалась преимущественно поэзия субъективно-индивидуального творчества с сильным уклоном в область мистики и эстетичес[ких] эмоций и где вместо гражданско-социальной народнической поэзии 80-х гг. XIX в. выступала поэзия «общечеловеческих стремлений» и «вечных» общечеловеческих идеалов наряду с аристократическим культом «одиночества» (главным образом у Гиппиус, вслед за бельгийским поэтом Роденбахом).

Следующим характерным моментом для Е[сенина] является сближение его с молодыми писателями и выступление вместе с Мариенгофом и Шершеневичем во главе группы имажинистов. «В 1919 г., – вспоминает в автобиографии Е[сенин], – я с рядом товарищей опубликовал манифест имажинизма. Имажинизм был формальной школой, которую мы хотели утвердить. Но эта школа не имела под собой почвы и умерла сама собой, оставив правду за органическим образом» [Соч., т. 1, изд. 2, стр. XXXIX. – Прим. В. Маслова] ³⁴.

<пропущено 4 сторінки, наступна сторінка 9> в сознании ³⁵ с «Ионией» ³⁶ современного нашего пролетария. Железный гость, Америка, дисциплина и вообще социальный индустриализм не по пути Есенину; его пугает общая механизация жизни, ее интегрирование, вырождение самого человека в машину.

Антимашинный лиризм выступает при этом у Есенина весьма заметно.

По природе своей аполитичный, Есенин, как крестьянин, не мог не приветствовать Октября, освободившего крестьянство от помещиков и царской нежити и сделавшего его хозяином той самой земли, к которой он рвался издавна и упорно. Но вслед за Октябрем шел победной

³² У рукопису ця примітка В. Маслова подається під сторінкою.

³³ У рукопису ця примітка В. Маслова подається під сторінкою як окреме посилання з цифрою 1.

³⁴ Цитується текст С. Єсеніна «О себе» [52].

³⁵ Викреслено: «поэтом».

³⁶ В. Маслов «маленьку поему» С. Єсеніна «Инония» називає «Иония».

поступью в деревню «железный гость», угрожавший гибелью «таинственному и древнему миру»³⁷, воспетому Есениным. Отсюда душевная коллизия у поэта. А непосредственные впечатления, вынесенные Есениным из путешествия по Европе и Америке, еще больше подорвали его веру в сверхъестественное преобразование русской деревни, о чем ему раньше мечталось. После Америки наши деревни представляются ему жалкими лишаями на земле, а в своей поэме «Страна негодяев»

<10>

Е[сенин] сетует, что в России так много храмов и так мало уборных. Вера в полудедовскую «Ионию» была расшатана, а новая поэту была чужда.

Здесь истоки и личной, и общественной, и художественной драмы Есенина. Он повис в пустоте.

Отсюда – прямой путь в «Москву кабацкую».

Душевный кризис, вызванный условиями общего характера, осложнился у Е[сенина] еще и обстоятельствами личной жизни: в 1921 г. он познакомился с известной исполнительницей античных танцев Айседорой Дункан, женился на ней и уехал за границу – в Европу и Америку. Женитьба не принесла счастья Есенину; поэт скоро почувствовал неудовлетворенность семейной жизнью, наступил резкий перелом в отношении к Дункан и дело кончилось разводом³⁸. Кстати сказать, это была уже вторая попытка устроить семейную жизнь: от первого брака поэт имел сына и дочь, но с женой³⁹ не жил, хотя к детям своим, особенно к дочери, питал нежные отцовские чувства.

<11>

Заграничное путешествие не внесло успокоения в настроение Есенина. Вернувшись из Европы и Америки, Е[сенин] не любил даже вспоминать о чужих землях и почти ничем не отозвался в стихах на заграничные впечатления⁴⁰. С внешней же стороны, в поэте можно было заметить⁴¹ большую перемену. «Рязанский европеец» вместо прежней русской рубахи и шаровар появлялся в безукоризненном сером костюме, в цилиндре с изогнутой тросточкой⁴², в мягкой фетровой шляпе и светло-коричневых перчатках.

К сожалению, только благополучная внешность поэта далеко не гармонировала⁴³ с тем угнетенным настроением⁴⁴ и состоянием отчаяния, какие в это время все заметнее и резче выступают у поэта.

Вернувшись из-за границы, Е[сенин] много пьет, становится завсегдатаем кабаков и притонов, участвует в дебошах, часто оканчивавшихся пьяной потасовкой и пробуждением в дежурке коменданта⁴⁵. Нетрезвая⁴⁶ жизнь, угар и гам кабаков и притонов, легкость «побед» не замедлили положить резкий след и на внешность поэта, и на его психику.

«На наших глазах, – вспоминает Воронский, – преобразалось это прекрасное лицо отрока и пастушка: мокли чудесные синие очи, краснели и припухали веки, серело золотое волос, дрябла кожа, тоньше становилась шея, хриплым становился голос и первой смертной тенью

<12>

ложилась на щеках немудреная городская косметика, такая ненужная и незаконная на этом лице»⁴⁷.

Наступает последний цикл стихов поэта и трагическая развязка⁴⁸. Стихи эти потрясают как подлинный документ, строки налились и сочатся кровью; они наполнены смертной тоской и томлением, крестной мукой, одиночеством и предчувствием гибели.

Я знаю, знаю. Скоро, скоро
 Ни по моей, ни чьей вине
 Под низким траурным забором
 Лежать придется также мне.
 Погаснет ласковое пламя,
 И сердце превратится в прах.
 Друзья поставят серый камень
 С веселой надписью в стихах⁴⁹.
 (авг. 1925 г.)

Сердце от этого сжимается от тоски по увядшей молодости.

О моя утраченная свежесть,
 Буйство глаз и половодье чувств!
 Я теперь скупее стал в желаньях,
 Жизнь моя! иль ты приснилась мне?
 Словно я весенней гулкой ранью
 Проскакал на розовом коне.
 («Не жалею, не зову, не плачу» 1921 г.)

³⁷ Цитується вірш С. Есенина «Мир таинственный, мир мой древний...».

³⁸ Викреслено: «Так неудачно кончилась эта вторая попытка иметь семейный очаг».

³⁹ Йдеться про Зінаїду Райх (1894–1939), актрису, після розриву з С. Есениним вийшла заміж за В. Мейерхольда.

⁴⁰ Викреслено: «о заграничной жизни».

⁴¹ Закреслено: «видеть».

⁴² Далі закреслено: «с костяным набалдашником».

⁴³ Закреслено: «соответствовала».

⁴⁴ Закреслено: «с крайне неуравновешенным душевным настроением».

⁴⁵ На берегах сторінки синім олівцем вставка: «Лирика этого времени дает яркое отражение притонных настроений Е[сенина]».

⁴⁶ Далі закреслено: «угарная».

⁴⁷ Цит. стаття О. Воронського [50].

⁴⁸ Перероблена цитата зі статті О. Воронського [50].

⁴⁹ Цитується вірш С. Есенина «Гори, звезда моя, не падай...» (серпень, 1925).

<13>

Бурно-угарная жизнь унесла все; остались
лишь грустные воспоминания о милом
прошлом –

Вечером синим, вечером лунным
Был я когда-то красивым и юным.
Неудержимо, неповторимо
Все пролетело... далече... мимо...
Сердце остыло, и выпвели очи...
Синее счастье! Лунные ночи! ⁵⁰

(окт. 1925 г.)

Поэт предчувствует свою смерть и заставляет соловья петь себе отходную

<немає с. 14>

<15>

Мысли о самоубийстве давно уже бродили
в голове писателя. Сначала ⁵¹ эти настроения
лишь фиксировались в поэтич[еских] образах.
Так в 1915 г. в стих<отворен>ии «Устал я жить
в родном краю» Е[сенин] заявлял:

И вновь вернуся в отчий дом,
Чужою радостью утешусь,
В зеленый вечер под окном
На рукаве своем повешусь ⁵².

В другом стих[отворен]ии намечается иная
развязка

Сердце, поганое сердце, ⁵³
Сердце собачье мое.
Я на тебя, как на вора,
Спрятал в руках лезвие.

Рано ли, поздно всажу я
В ребра холодную сталь.

Но это пока были лишь [нерозбірливо?] слова; дальше мы видим и реальные намерения Есенина покончить с собой. То он хочет, как сообщает Старцев, утопиться в Неве (Соч., т. 1, изд. 2, стр. 90); то перерезал себе вены на руке и забинтованный лежал в Шереметьевской больнице; по словам Сахарова ⁵⁴, лишь окружающие предупредили это самоубийство (ib., с. 88) ⁵⁵.

<немає двох сторінок – 16, 17>

<18 – на жовтому папері, гіршої якості>

Так закончилась жизнь Есенина, ушедшего в могилу на 30-м году ⁵⁶ и оставившего по себе значительное литературное наследие – результат 10-летнего своего творчества.

⁵⁰ Повністю цитується вірш С. Єсенина «Вечером синим, вечером лунным...» (жовтень, 1925).

⁵¹ Закреслено: «они облакались лишь».

⁵² Цитується вірш 1916 р. «Устал я жить в родном краю...».

⁵³ Неточна цитата, у Єсенина: «Слушай, поганое сердце...» (липень, 1916).

⁵⁴ Сахаров Александр Михайлович (1894–1952), видавець, один із найближчого кола С. Єсенина; один з ініціаторів поїздки С. Єсенина до Харкова 1920 р.

⁵⁵ Зі спогадів І. Старцева [50].

⁵⁶ Закреслено: «жизни».

Выше, в биографии, нам приходилось не раз останавливаться на сюжетах его лирики, но поэзия его не ограничивалась указанными произведениями.

Воспеванием природы и патриархальным деревенским бытом (в сборниках «Радуница» и «Голубень») и мужицкой «Ионией» не исчерпывалась его муза. Охват его творчества был значительно шире. Воображение его уносилось и в прошлое и в рамках его он воспевал новгородскую вольницу (в поэме «Марфа Посадница»), говорил о восстании яицких казаков под предводительством Емельяна Пугачева (в поэме того же имени), вспоминал и более древние времена из эпохи татарщины в «Песне о Евпатии Коловрате».

Современная жизнь – революция – нашла свое отражение в таких произведениях, как «Товарищ», «Ус», «Певущий зов», «Отчарь», «Возвращение на родину», «Русь советская», «Русь бесприютная», «Русь уходящая», «Сказка о пастушонке Пете» ⁵⁷

<19>

и в большой, но незаконченной поэме «Страна негодяев», к которой после выхода «Пугачева» Есенин готовился долго, всесторонне обдумывая сюжет и порядок событий в ней. По первоначальному замыслу, как указывает И. Старцев (с. 78–79), поэма должна была широко охватить революционные события в России с героическими эпизодами гражданской войны. Главными действующими лицами в поэме должны были быть Ленин, Махно и бунтующие мужики на фоне хозяйственной разрухи, голода, холода и прочих «кризисов» первых годов революции <>> ⁵⁸. Есть у Есенина и стих<отворен>ие, непосредственно посвященное Ленину.

Как же воспринял Е[сенин] революцию?

По природе своей аполитичный, Есенин, как выходец из крестьянской среды, не мог не приветствовать тот переворот, который в результате своего имел освобождение крестьян от власти помещиков и царизма и установление рабоче-крестьянской власти. Но [нерозбірливо, свет?] деревни и ее патриархального уклада, Есенин по-своему воспел новую жизнь на Руси. Революционное начало он сочетал с религиозным, окружил ⁵⁹ Февраль и Октябрь ореолом христианской идеологии. Он хотел слить пасхаль-

<20>

ный звон храмов с красным звоном революции. Вся его новая вера сводится к проповеди радости, жизни «без креста и мук».

⁵⁷ Далі закреслено: «и др.».

⁵⁸ Цитата зі спогадів І. Старцева [50].

⁵⁹ Закреслено: «революционное движение».

Новый на кобыле
Едет к миру Спас.
Наша вера – в силе.
Наша правда – в нас! ⁶⁰
(из Львов-Рогач. Книга, стр. 150–151) ⁶¹

Люди, братья мои люди,
Где вы? Отзовитесь!
Ты не нужен мне, бесстрашный,
Кровожадный витязь.

Не хочу твоей победы,
Дани мне не надо!
Все мы – яблоны и вишни
Голубого сада.

Все мы – гроздь винограда
Золотого лета,
До кончины всем нам хватит
И тепла и света!

Не губить пришли мы в мир,
А любить и верить ⁶².

(Соч., 2-й, изд. 2, стр. 27, стих «Певущий зов»)
<21>

Над Русью пронеслась революционная буря.
Наступило успокоение и поэт зафиксировал этот
момент в сл<е>дующих> стихах 1925 г., характер-
ных как оценка всего происшедшего

Несказанное, синее, нежное,
Тих мой край после бурь, после гроз,
И душа моя – поле безбрежное –
Дышит запахом меда и роз.

Я утих. Годы сделали дело,
Но того, что прошло, не кляню.
Словно тройка коней оголтелая
Прокатилась во всю страну.

Напылили кругом. Накопытили.
И пропали под дьявольский свист.
А теперь вот в лесной обители
Даже слышно, как падает лист.

Разберемся во всем, что видели,
Что случилось, что стало в стране.
И простим, где нас горько обидели
По чужой и по нашей вине.

(Соч., 1 т., изд. 2, с. 241–242, стих[отворени]е
«Несказанное, синее, нежное...» 1925 г.)

Революционные стихи пришли к Есенину
как радостный гость лишь на короткое время
и пришли они не как результат глубокого

⁶⁰ Цит. «маленька поэма» С. Есенина «Инония».

⁶¹ Масться на увазі така книга: Львов-Рогачевский В. Книга для чтения по истории новейшей русской литературы. – Л., 1924 (статья «Сергей Есенин»).

⁶² Цит. «маленька поэма» С. Есенина «Певущий зов», серпень 1917 р.

революционного мирозерцания, а как вспышка восторженного настроения. После 1919 г. Е[сенин] отходит все дальше и дальше от этих настроений.

<22>

Прошел период военного коммунизма, и наступило время мирного строительства. Началась индустриализация страны, электрофикация. Железный гость, американизм входил твердой и победной поступью в патриархальный и темный деревенский мир – тот мир, который со всеми недочетами ⁶³, с мистикой и романтикой так был дорог Есенину. Новая жизнь закипела в деревне, старая Русь отходила, и поэт остался на бездорожье и почувствовал себя крайне одиноко.

Я человек не новый!

Что скрывать?

Остался в прошлом я одной ногою,

Стремясь догнать стальную рать,

Скольжу и падаю другою.

(«Русь уходящая» 1924 г., Соч., т. 2,
изд. 2, стр. 112)

А есть другие люди –

Те, что верят,

Что тянут в будущее робкий взгляд.

Почесывая зад и перед,

Они о новой жизни говорят.

Я слушаю. Я в памяти смотрю,

О чем крестьянская судачит оголь.

– С Советской властью жить нам по
нутрю...

Теперь бы ситцу да гвоздей немного.

Как мало надо этим брадачам,

Чья жизнь в сплошном

Картофеле и хлебе.

Чего же я ругаюсь по ночам

На неудачный горький жребий?

(Иб., с. 113)

<23>

Есенин чувствует, что патриархальному деревенскому нанесен удар, нет стройности мировоззрения. Он сознает себя последним деревенским поэтом, которому скоро «часы деревянные прохрипят двенадцатый час».

А «на тропу голубого поля

Скоро выйдет железный гость» ⁶⁴.

У поэта вырываются скорбные слова, похожие на стон:

Проплясал, проплакал дождь весенний,

Замерла гроза

⁶³ Викреслено: «изъянами».

⁶⁴ Цитується вірш С. Есенина «Я последний поэт деревни...» (1920).

Скучно мне с тобой, Сергей Есенин,
Подымаю глаза.
Скучно слышать под небесным древом
Взмах незримых крыл:
Не разбудишь ты своим напевом
Дедовских могил!⁶⁵

И по отходящему деревенскому миру Е[сенин]⁶⁶ служит⁶⁷ «сорокоуст»⁶⁸ – что на празднике отчаянных гонок тщетными кажутся попытки красногривого жеребенка обогнать мчащийся поезд

Милый, милый, смешной дуралей,
Ну куда он, куда он гонится?
Неужель он не знает, что живых коней
Победила стальная конница?

(1920 г., соч., 1 т., изд. 2, с. 89)

<24>

Заканчивая⁶⁹ обзор поэтического творчества Есенина, нельзя обойти молчанием того обстоятельства, что чрез всю почти его поэзию как основные лейтмотивы проходят с одной стороны грустно пессимистическое настроение, а с другой – горячая любовь к родине.

Пессимизм поэта обуславливался многими причинами: их надо искать и в условиях личной жизни его, слишком субъективной и эгоцентричной⁷⁰, и в той обездоленной крестьянской среде, из которой он происходил, и в литературных влияниях, наконец в том историческом моменте русской жизни, участником и свидетелем которого пришлось быть Есенину.

<25>

Впрочем, надо оговориться, что безотрадно пессимистическое настроение Есенина иногда умерялось⁷¹ чувством⁷² глубокой привязанности к родному краю. Под влиянием этого чувства, со-

⁶⁵ Цитується вірш С. Есенина «Проплясал, проплакал дождь весенний...» (1917).

⁶⁶ Закреслено: «складывает».

⁶⁷ Вставка олівцем на берегах: «над бессеянним полем, закованим в сталь, над мужиком, пропахшим соломой. Протипоставив живое мертвому – механічному, Есенин ілюструє цю думку образно, указуючи...».

⁶⁸ Закреслено олівцем: «отмечаю там».

⁶⁹ Перед цим реченням викреслено олівцем такий текст: «привязанный к своему “задумчивому и нежному” краю, Есенин грустит, что будущий строй не будет походить на его “задремавшую Русь”, за которой он любовно следит в ивняке при дороге.

Знаю я, что в той стране не будет
Этих нив, златящихся во мгле.
Оттого и дороги мне люди,
Что живут со мною на земле.
[цитується есенінський вірш «Мы теперь уходим понемногу...»].

(Ермилов, стр. 20).

Ліворуч олівцем напроти цього запису знак питання.

⁷⁰ Останні три слова додано олівцем.

⁷¹ Закреслено: «смягчалось».

⁷² Викреслено: «любви к родному краю, а этим чувством согрета вся его поэзия» (викреслено чорнилом).

гревавшего всю поэзию Есенина, отодвигались мрачные думы поэта и он готов был забывать свою тоску, мириться с жизнью и высказывать хотя и с надрывом бодрящие мысли.

О верю, верю, счастье есть!
Еще и солнце не погасло.
Заря молитвенником красным
Пророчит благодатную весть.

О верю, верю, счастье есть.

Звени, звени, златая Русь,
Волнуйся, неумный ветер!
Блажен, кто радостью отметил
Твою пастушескую грусть.
Звени, звени, златая Русь⁷³.

О любви поэта к своей родине много распространяться не приходится: кто читал его произведения, мог убедиться, что⁷⁴ во многих его стихах это чувство выражено вполне определенно и притом с такой искренностью и с такой

<пропуск, с. 26–27>

<28>

На этом я заканчиваю обзор главнейших мотивов в творчестве Есенина. Я сознательно упомянул лишь вскользь о кабацких и разбойных сюжетах, умолчал о стихотворениях, навеянных притонами; о них вряд ли стоит много говорить; в общем в творчестве Е[сенина] они не занимают главного места и, накладывая тень на моральный облик поэта, не могут⁷⁵ заслонить всего того положительного, что дала Его муза и благодаря чему Е[сенин] признан одним из крупнейших поэтов современности, произведения которого не забудутся⁷⁶ с его смертью и благодаря своей задушевности и правде настроения, силе лиризма и красоте формы могут рассчитывать на то, что они цениться будут образованными потомками и переживут «веков завистливую даль».

На современников поэта его произведения и личность автора произвели большое впечатление. Особенно живо восприняла Есенина наша молодежь. Касаясь вопроса о влиянии на нее Е[сенина], приходится отметить и печальные факты.

Пессимизм Е[сенина] и его трагич[еский] конец восприняты молодежью своеобразно. Среди нее началось выявляться нездоровое упадочное настроение. Появилась апатия к жизни и желание избавиться от нее. Среди комсомольцев

⁷³ Цитується вірш С. Есенина 1917 р. «О верю, верю, счастье есть!».

⁷⁴ Закреслено: «по самым разнообразным поводам».

⁷⁵ Закреслено: «все же».

⁷⁶ Закреслено: «исчезнут».

и вузовцев участились случаи самоубийств, создалось особое настроение, изв[естное] под именем есенинщины, которое в конце концов обратило на себя внимание обществ[енных] кругов и в печати началось резкое осуждение и этого настроения, и самого Есенина.

[Далі йдуть дві сторінки, імовірно, це чернетка. На них у кутку рукою В. Маслова написано, що це с. 18–19; пів-аркуша с. 18 – це повтор попереднього варіанта сторінки 18 – повторно я його тут не наводжу; далі йде текст, який не увійшов до остаточного варіанта лекції.]

<с. 18>

Разнообразные явления современной жизни привлекали к себе внимание Есенина, но получили в творчестве его особую чисто Есенинскую окраску. В большинстве грусть и безнадежность проникает почти всю лирику Е[сенина], выделяющуюся своей искренностью и напряжением.

Нельзя назвать устойчивым и вполне законченным поэтическое мирозерцание Есенина.

<с. 19>

Может быть, объясняется это преобладанием в его характере эмоционального начала за счет рассудочного. Возможно, что и молодость поэта, недостаточность житейского опыта и наблюдений не дали возможности отстояться всем впечатлениям и получить стройное, гармонически законченное и непротиворечивое отображение в поэзии⁷⁷. Такое неодинаковое освещение одних и тех же сюжетов – обычное явление в поэзии: его мы наблюдаем и у Пушкина, и особенно у Лермонтова, и у иностранных писателей – Шекспира, Байрона, Гете и мн. других.

Как пример такого поэтического разнобоя в освещении одних и тех же сюжетов, укажем на восприятие поэтом жизни, ее оценку.

⁷⁷ Поряд написано: «поэтическое отображение».

Список літератури

1. Воронкова Т. І. Архів Василя Івановича Маслова (1884–1959) / Т. І. Воронкова // Рукописна та книжкова спадщина України / Археологічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – Вип. 1 / відп. ред. Л. А. Дубровіна, Г. В. Боряк. – К. : [б. в.], 1993. – С. 154–164.
2. Коваленко О. Б. Маслов Василь Іванович / О. Б. Коваленко, В. В. Ткаченко // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки) / Інститут історії України. – К. : Рідний край, 1991. – С. 345–346.
3. Маслов В. І. Списки печатных работ. 1928–1957 гг. // Інститут рукопису. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 243 (Фонд В. Маслова). – Спр. 1168. – 13 арк.
4. Маслов В. Прилуцький окружний музей / В. Маслов // Правда Прилуччини. – 1927. – № 58 (434). – 28 липня. – С. 3.
5. Маслов В. До читачів. Вступ. стаття / В. Маслов // Бюлетень Прилуцького Окружного Музею. – 1928. – № 1 (березень). – С. 1–3.
6. Маслов В. Поповнення Прилуцького музею / В. Маслов // Бюлетень Прилуцького Окружного Музею. – 1928. – № 1 (березень). – С. 30–36.
7. Маслов В. Микола Андрійович Маркевич / В. Маслов // Бюлетень Прилуцького Окружного Музею. – 1929. – № 2 (травень). – С. 48–60.
8. Маслов В. З життя музею / В. Маслов, Ю. Каневський // Бюлетень Прилуцького Окружного Музею. – 1929. – № 2 (травень). – С. 73–85.
9. Книш М. До мавзолею Леніна / М. Книш // Правда Прилуччини. – 1927. – № 6 (382). – 28 січня. – С. 3.
10. Киселева Л. А. Восприятие и осмысление творчества Есенина в Украине: начальные этапы рецепции / Л. А. Киселева, О. В. Пашко // Есенин и мировая культура. Материалы Международной научной конференции, посвященной 112-летию со дня рождения С. А. Есенина. – Москва–Константиново–Рязань : Пресса, 2008. – С. 152–173.
11. [б. а.] Был – там. Вечер МАППГ а памяти Есенина // Красный Николаев. – 1926. – № 1509. – 19 января. – С. 4.
12. [б. а.] Вечер памяти Сергея Есенина // Вечернее радио. – Х., 1926. – № 3 (417). – 5 января. – С. 3.
13. Наука и научные работники СССР. Часть VI : Без Москвы и Ленинграда. – Л. : [б. и.], 1928. – 810 с.
14. Фришман Л. Второе рождение / Л. Фришман // Парнас дыбом. Литературные пародии / Э. С. Паперная, А. Г. Розенберг, А. М. Финкель. – М. : Художественная литература, 1989.
15. [б. а.] Вечер памяти Есенина // Вечернее радио. – 1926. – № 36 (450). – 15 февраля. – С. 3.
16. С. Літурток Плуґа при Харків[ському] ІНО // Плужанин. – 1926. – № 3. – С. 29.
17. Эпштейн С. Наш ли Есенин? (Окончание) / С. Эпштейн // Рабочий. – Херсон, 1926. – № 193 (400). – 31 октября. – С. 3.
18. Фомін С. Поезії. Збірник перший / Є. Фомін ; Херсонська асоціація пролетарських письменників. – Херсон : [б. в.], 1927. – С. 20–21.
19. Пашко О. В. К истории переводов произведений С. Есенина на украинский язык (1923–1930 гг.) / О. В. Пашко // С. А. Есенин: Диалог с XXI веком : материалы Международного научного симпозиума, посвященного 115-летию со дня рождения С. А. Есенина. – Москва – Константиново – Рязань : [б. и.], 2011. – С. 231–249.
20. Братан М. І. Поет-земляк Євген Фомін [Електронний ресурс] / М. І. Братан. – К.–Херсон : Просвіта, 2008. – 23 с. – Режим доступу: http://prosvilib.at.ua/publ/avtory/bratan_mi/poet_zemljak_evgen_fomin_mbratan/13-1-0-36 (дата звернення: 30.10.2010). – Назва з екрана.
21. Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАВОВ). Ф. 166 (Фонд Міністерства народної освіти України). – Оп. 6. – Спр. 724. Звіт управління в справах літератури і видавництва Укрголовліту про його роботу за 1925/1926 рік. 14.03.1927. – 120 арк.
22. Я. Я. Що робить Черкаська філія Плуґа / Я. Я. // Плужанин. – 1926. – № 12. – С. 22.
23. Мороз Я. Літурток Плуґа при Н. Волинському (Звягельському) педтехнікумі / Я. Мороз // Плужанин. – 1926. – № 12. – С. 23.
24. [б. а.] Вечер памяти С. Есенина в понедельник // Красный Николаев. – 1926. – 25 декабря. – С. 3.
25. П'ятківський Іван. Єсенін та есенінщина в освітленні Воронського, Когана, Троцького / І. П'ятківський // Іноvecь. – Полтава, 1927. – № 1. – С. 32–43.
26. Дмур. Профессора халтурят / Дмур // Вечерний Киев. – 1927. – 14 апреля. – С. 2.

27. Кальницький М. Ты здесь, мы в воздухе одном... [Электронный ресурс] / М. Кальницький. – Режим доступа: <http://mikkiev.livejournal.com/19266.html?thread=250178> (дата обращения: 10.10.2012). – Загл. с экрана.
28. Перлін Є. Сергій Єсенин (4/X 1895 – 28/XII 1925) / Є. Перлін // Життя і революція. – 1926. – № 1–2. – С. 83–87.
29. Геппенер Н. В. Сергей Есенин и крестьянская поэзия / Н. В. Геппенер, С. А. Рейсер // Институт літератури ім. Тараса Шевченка. – Ф. 243. – Спр. 3. – 26 арк.
30. Ульяновський В. Микола Геппенер: доля вченого та його наукова спадщина / В. Ульяновський // Київська старовина. – 2002. – № 2 (344). – С. 143–175.
31. Степченко О. П. Українські вчені – фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (1918–1934) [Електронний ресурс] / О. П. Степченко. – К. : НБУВ, 2008. – 220 с. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/spec_fond/PDF/0017.PDF (дата звернення: 25.08.2012). – Назва з екрана.
32. Фризман Л. Г. Научное творчество С. А. Рейсера / Л. Г. Фризман ; Б. Ф. Егоров (отв. ред.). – Х. : Новое слово, 2005. – 113 с.
33. Институт мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75, 1930–2005 : матеріали до історії / редкол.: В. Г. Скляренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра, 2005. – 566 с. – С. 367.
34. Левченко Г. Праця лінгвістичної секції літературно-лінгвістичного семінару вищого типу при К.І.Н.О. / Г. Левченко // Життя і революція. – К., 1927. – № 7. – Июль. – С. 102–103.
35. Левченко Г. Рец. : Мироненко М. Нариси з української мови. Харків: «Український робітник», 1929. Стор. 92 / Г. Левченко // Критика. – К., 1931. – № 1 (36). – Январь. – С. 144–147.
36. Плющ П. П. Видатний мовознавець і педагог (до 65-річчя з дня народження Г. А. Левченка) / П. П. Плющ // Мовознавство. – 1976. – № 6. – С. 74–77.
37. Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды : биобиблиографический словарь : в 3 т. / М. Г. Булахов. – Минск : Изд-во БГУ, 1978. – Т. 3 (Л – Я). – С. 24–25.
38. Кирилюк С. Григорій Андріанович Левченко / Євген Кирилюк // Мовознавство. – 1976. – № 6. – С. 74–77.
39. [б. а.]. Хроніка // Плужанин. – 1926. – № 3. – С. 31.
40. [б. а.]. Пятая лекция Вл. Покровского. Есенин и Маяковский // Рабочий. – Херсон, 1926. – 9 декабря. – № 226 (433). – С. 3.
41. П. Ф. [Павло Филипович]. Новая книга о поэте-декабристе [рец. на: Кубасов И. А. «Декабрист А. И. Одоевский и вновь найденные его стихотворения»] / П. Ф. [Павло Филипович] // Пролетарская правда. – К., 1922. – № 302 (415). – 31 грудня. – С. 6.
42. Фельдман Ц. «Мало ли есть вкусных ядов...» (Письмо в редакцию) / Цилия Фельдман // Комсомольская правда. – 1926. – 15 червня. – № 135 (318). – С. 2.
43. Маслов В. І. Есенин Сергей Александрович [Лекция] / В. І. Маслов // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 243 (Фонд В. І. Маслова). – Спр. 1078. – 109 арк. [19 арк. + 90 арк.].
44. Есенин С. Академическое полное собрание сочинений : в 7 т. (9 кн.) [Электронный ресурс] / С. Есенин ; гл. ред. Ю. Л. Прокушев ; ИМЛИ им. А. М. Горького. – М. : РАН : Наука : Голос, 1995–2002. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/esenin/default.asp?feb/esenin/texts/es0.html> (дата обращения: 25.10.2015). – Загл. с экрана.
45. Н. В. Геппенер, С. А. Рейсер «Сергей Есенин и крестьянская поэзия» / вступ. статья и публикация О. В. Пашко // Биография и творчество С. А. Есенина в энциклопедическом формате. Материалы Есенинской конференции, посвященной 116-й годовщине со дня рождения С. А. Есенина / Институт мировой литературы. – М. : Государственный музей-заповедник С. А. Есенина, 2012. – С. 459–479.
46. Казьмирчук Г. Д. Маслов Василь Іванович / Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш // Историчний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення / під ред. Г. Д. Казьмирчука. – К. : Прайм-М, 2004. – 356 с.
47. Мордовченко Н. К библиографии С. А. Есенина / Н. Мордовченко. – Рязань, 1927. – 63 с. – (Труды Общества исследователей Рязанского края. Вып. VIII).
48. Пашко О. В. Олекса Бабій – перекладач С. Єсенина (1923, 1925) (до історії перекладів С. Єсенина українською у 1920-ті роки) / О. В. Пашко // Мандрівець. – 2011. – № 1 (91). – Січень-лютий. – С. 58–62.
49. Евдокимов И. В. Сергей Александрович Есенин / И. В. Евдокимов // Сергей Есенин в стихах и жизни : Воспоминания современников / сост. и общ. ред. Н. И. Шубниковой-Гусевой. – М. : Республика, 1995. – С. 458–479.
50. Старцев И. И. Мои встречи с Есениным / И. Старцев // Сергей Есенин в стихах и жизни : Воспоминания современников / сост. и общ. ред. Н. И. Шубниковой-Гусевой. – М. : Республика, 1995. – 591 с. – С. 263–279.
51. Воронский А. Об отошедшем / А. Воронский // Есенин С. Собрание стихотворений / С. Есенин. – Т. 1. – М.–Л. : ГИЗ, 1927. – 2-е изд. – С. XI–XXXIII.
52. Есенин С. О себе / С. Есенин // Собрание стихотворений / С. Есенин. – Т. 1. – М.–Л. : ГИЗ, 1927. – 2-е изд. – С. XXXV–XL.
53. [б. а.]. Вечер памяти Есенина // Вечернее радио. – Х., 1927. – № 36 (450). – 15 февраля. – С. 3.
54. М. Б. На Україні / М. Б. // Плужанин. – Х., 1926. – № 2. – С. 25.
55. Ойфа П. Маяковский читает / Петр Ойфа // Киев. Русская поэзия XX век. Поэтическая антология / [сост., вступ. статья Ю. Каплан]. – К. : Юг, 2004. – С. 73.
56. Брик Л. Ю. Чужие стихи. Глава из «Воспоминаний» [Электронный ресурс] / Л. Ю. Брик // В. Маяковский в воспоминаниях современников / под общей ред. В. В. Григоренко, Н. К. Гудзия, С. А. Макашина, С. И. Машинского, Ю. Г. Оксмана, Б. С. Рюрикова. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1963. – Режим доступа: http://az.lib.ru/m/majakowskij_w_w/text_0212.shtml (дата обращения: 10.09.2015). – Загл. с экрана.
57. Егоров Б. С. А. Рейсер как литературовед и текстолог. К 100-летию со дня рождения [Электронный ресурс] / Б. Егоров // Звезда. – 2005. – № 7. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/zvezda/2005/7/eg11.html>. – Загл. с экрана.
58. Литератор. Еще об изданиях Есенина // Литературная газета. – 1958. – № 55 (3866). – С. 2.
59. Бабенчиков М. В. Есенин [Электронный ресурс] / М. В. Бабенчиков // Сергей Александрович Есенин. Воспоминания / под ред. И. В. Евдокимова. – М.–Л. : ГИЗ, 1926. – Режим доступа: <http://esenin.ru/o-esenine/vospominaniia/babenchikov-m-v-esenin> (дата обращения: 04.11.2015). – Загл. с экрана.
60. Лежнев А. Сергей Есенин / А. Лежнев // Правда. – 1925. – № 297. – 30 дек. (среда).
61. [б. а.]. Памяти Есенина (На Ваганьевском кладбище) // Известия ЦИКА. – 1926. – № 301 (2932). – 29 декабря.

THE LECTURE MASLOV'S VASYL "YESENIN SERGEY ALEKSANDROVICH" (Pryluky, 1927)

Introduction and commentaries – O. Pashko

It's first published the lecture of Ukrainian famous specialist in language and literature Vasyl Ivanovych Maslov (1884–1959) "Yesenin Sergey Aleksandrovich". It was in April 1927 in Pryluky, in the building of Pryluckyj's pedtechnikum. In the article and commentaries it's listed numerous facts of literary meetings, lectures, papers about S. Yesenin in Ukraine 1926–1927.

Keywords: Vasyl Maslov, Sergiy Esenin, Sergey Yesenin, Pryluky, reception, literary meetings.

Матеріал надійшов 01.11.2015

УДК 821.133.1.09:1"654"(44)

Польщак А. Л.

АКТИВНА РОЛЬ ЛЮДИНИ В ІСТОРІЇ В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОСТІ Ф. МОРІАКА ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ХРИСТІЯНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню відображення переконання у важливості активної ролі людини в історії у творчості Нобелівського лауреата Ф. Моріака в контексті «католицького відродження» у Франції та європейського християнського відродження, зокрема творах Ш. Пегі та І. Во. Така позиція має одним зі своїх важливих джерел модерністський підхід, яскраво виражений, зокрема, у філософії П. Тейяра де Шардена, який жив приблизно в одну епоху з письменником і мав на нього вплив. Для Ф. Моріака, як і для Ш. Пегі, важливою бачиться роль людини в історії через побудову світу на засадах справедливості та істинної свободи. Разом з тим перед Нобелівським лауреатом часом постає необхідність відстоювання самого сенсу конструктивної діяльності людини на противагу макіавеллістським руйнівним прагненням, що також простежується у творчості І. Во як репрезентанта християнського відродження в Європі.

Ключові слова: Ф. Моріак, Ш. Пегі, І. Во, П. Тейяр де Шарден, французьке «католицьке відродження», людина, історія.

Франсуа Моріак (1885–1970) – Нобелівський лауреат та один із найяскравіших репрезентантів французького «католицького відродження», яке є одним із виявів у цій країні християнського відродження ХХ століття. Цей рух за відродження

християнських цінностей багато в чому змінив культурне та релігійне життя Європи та світу, ставши важливим чинником у тому, щоб вирвати людину з відчаю декадансу та занепаду духу. Творчість Ф. Моріака, хоч і позначена